

ja sivuuttaa teoreettiset pohdinnat. Aikaisempaa tutkimusta ja erityyppisiä kielen kiteytymiä ja niiden luokittelua esittelevä katsaus (s. 15–28) keskittyy pääosiltaan termiin *klisee*. Fraseologiaa, idiomatiikkaa ja ylipäättään kielellisiä kiteytymiä koskevan lingvistisen kirjallisuuden Jäppinen sivuuttaa, ja myös suomalaisesta tutkimuksesta jäävät huomaamatta esimerkiksi Anna-Leena Kuusen fraseologiatutkimus ja Lauri Harvilahden Kertovan runon keinot (Helsinki 1992), joka testaa ja kehittää Milman Parryn ja Albert B. Lordin oraalisien formuloiden teoriaa (Jäppinen tosin viittaa (s. 26) formuloteoriaan epäsuorasti Pentti Saarikosken kautta).

Vaikka työn teoreettinen pohja on kiteytymiä koskevan tutkimuksen osalta kapea, se on kuitenkin riittävän luja paljolti sen ansiosta, että Jäppinen on voinut ottaa lähökohdakseen Mauno Kosken monografian Värien nimitykset suomessa ja lähisukukiellissä (Helsinki 1983): se on tarjonnut paitsi substantiaalista tietoa värinnimityksistä myös niiden kliseytyneen käytön kuvaukseen hyvin soveltuvan semanttisen analyysivälineistön. Koski rajoitti oman tarkastelunsa nimenomaan värinnimitysten ensisijaiseen käyttöön (s. 9): »En siis käsittele sitä, miksi poliittista vasemmistoa sanotaan punaiseksi, tietynlaista lehdistöä keltaiseksi ja tunnelmaa siniseksi, unelmia

ruusunpunaisiksi.» Kun Jäppisen tutkimuskohteena on värinnimitysten esiintyminen kiteytyneissä konneksioissa ja kliseissä, niistä tapaa sekä ensisijaista (*sininen järvi, harmaa tölli*) että toissijaista käyttöä (*harmaa arki, musta murhe*).

»Kieli on luonteeltaan intertekstuaalista», Jäppinen toistaa monien muiden havainnon. Hänen näkökulmansa on tuore, ja väitöskirjaa voi pitää aluevaltauksena: se nostaa esiin monitahoisen ja kiinnostavan kielenilmiön, jonka aikaisempi suomen kielen tutkimus on jokseenkin kokonaan sivuuttanut. Jäppinen on nostanut kirjallisuudesta esiin suuren määrän ilmaisuja, joiden kliseytyneisyydestä ei jää epäilystä. Samaten hän pystyy vakuuttavasti osoittamaan, että monet niistä ovat luonteenomaisia nimenomaan esiin otetulle tekstityypille, »idealistsävyisten tekstien makrokontekstille». Aineisto avartaa käsityksiä kielellisistä kiteytymistä, ja samalla se kiehtoo tarkkaavaista lukijaa ja haastaa häntä lisäpohdintoihin jättämällä paljon avoimeksi: karhu on kyllä saatu kierrokseen, mutta se on vielä kaatamatta. ■

PENTTI LEINO

Suomen kielen laitos

PL 3 (Fabianinkatu 33)

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *pentti.leino@helsinki.fi*

YHDYSSANOJEN PSYKOLINGVISTIikkaa

Jukka Mäkisalo *Grammar and experimental evidence in Finnish compounds*. Studies in Languages 35. Faculty of Humanities, University of Joensuu 2000. 179 s. ISBN 951-708-904-X.

Jukka Mäkisalon väitöskirjan *Grammar and experimental evidence in Finnish compounds* tutkimuskohteena ovat suomen kielen yhdyssanat. Työ koostuu viidestä itsenäisestä kirjoituksesta ja yhteenvedosta, joka johdattelee työn metateoreettisiin taustoihin.

Yhdyssanojen kuvaaminen (rakenne, luokittelu ja asema suhteessa syntaksiin, leksikkoon ja morfologiaan) on ollut kiistan aihe formaalisessa kielitieteessä jo kauan. Mäkisalon tavoite on afaatikkoja ja niin sanottuja normaaleja puhujia tutkimalla etsiä

▷

kuvausratkaisuille empiirisiä perusteita. Mäkisaloon raportoima uusi, kokeellinen tutkimus kohdistuu pieniin aineistoihin. Tätä puutetta tasapainottaa ensimmäisen kirjoituksen ulkoisen evidenssin hankalan metodisen ja metateoreettisen luonteen pohdiskelu. Mäkisalo perustelee yhdyssanojen kuvausratkaisuja kokeellisella kielen tuottamiseen ja ymmärtämiseen liittyvällä tutkimustiedolla. Perusteet psykologin ja autonomisen tutkimuksen yhdistämiselle ovat selvät.

Mäkisalo tarkastelee yhteenvedossa (*Grammar and experimental evidence in Finnish compounds*) kieliopillisen analyysin ja psykologin tutkimuksen metodologista erilaisuutta, joka tekee näiden tutkimusalueiden vuoropuhelun erittäin ongelmalliseksi. Aineiston jonkinasteinen kieliopillinen kuvaus, kuten Mäkisalokin esittää, on jo edellytys sen kokeelliselle tarkastelulle. Koska psykologin tutkimus nojaa taustaoletuksiin, jotka ovat peräisin hyvin pitkälle autonomisesta kielitieteestä — tämän työn tapauksessa vielä generativistisesta koulukunnasta —, on kuvausratkaisujen kokeellinen »testaaminen» mahdollista vain hyvin rajallisesti. Kokeellinen testaaminen tapahtuu tietyn lingvistisen analyysimallin sisällä, eikä sen avulla voi kumota tai oikeuttaa kyseistä analyysimallia kokonaisuudessaan.

Sinänsä autonominen kielitiede on periaatteessa riippumaton psykologin kielitieteestä. Kieliopillisen kuvauksen kohteena olevat kieliopilliset säännöt eivät puolestaan ole psykologin kielitieteen ensisijainen tutkimuskohde vaan kielen psykologin ja neuraalinen representaatio (esimerkiksi ns. sisäinen leksikko). Mäkisalo ottaa huomioon autonomisen kuvauksen ja psykologin tutkimuksen metodologin ja metateoreettisen eron. Autonomisen kielitieteen kuvausratkaisut ovat hänelle aivan kuin (psyko)lingvistisiä hypoteeseja, joille

kokeellisen tutkimuksen kautta voidaan etsiä empiirisiä tuloksia.

Yhdyssanat ovat olleet esillä formaalin kielitieteen kehityksessä eräänlaisena kiistakapulana, johon suhtautuminen on muuttunut toistuvasti heijastellen kulloistakin kuvausmallia. Toinen kirjoitus *To what extent compounds are morphological? A review of problems in linguistic theories* referoi generativistisen teorian tapoja kuvata yhdyssanailmiötä eri kielissä. Generativistisessä perinteessä on käyty keskustelua siitä, kuuluuko yhdyssanailmiö (ja sananjohto yleisemminkin) syntaksiin, leksikkoon vai morfologiaan. Sanojen morfologin rakenteen kuvauksessa perustava kysymys on sisäisen leksikon luonne. Kyse on siitä, miten sanojen morfologin rakenne hallitaan ja millä tavalla yksittäiset sanamuodot yhdistyvät merkitystä kantaviin leksemeihin. Ulkoisen evidenssin arvo on — ainakin periaatteessa — merkittävä pyrittäessä arvioimaan ehdotusten paremmuutta. Mäkisalo esittääkin työnsä tavoitteeksi etsiä psykologisesti perusteltua yhdyssanojen kuvausta. Autonominen kielitiede ei voi, Mäkisaloon mukaan, esittää väitteitä psykologisesta todellisuudesta ilman empiiristä tutkimusta. Tästä kannasta seuraa loogisesti hänen kiinnostuksensa kokeelliseen tutkimukseen. Yhdyssanatutkimuksen periaatteelliset ongelmat vakuuttavat lukijan kokeellisen testaamisen tai yleensä kognitiivisten seikkojen huomioimisen välttämättömyydestä. Autonominen kielitiede, vaikka ei tekisikään eksplisiittisiä oletuksia kuvausratkaisujen psykologisesta todellisuudesta, käyttää sellaisia käsitteitä kuin *rakenteelliset rajoitukset*, jotka implisiittisesti viittaavat psykologin prosessointiin.

Teoksen laajin kirjoitus *Compounds in Finnish: on the morpho-syntactic and semantic criteria* pyrkii tarjoamaan taksonomian suomen kielen yhdyssanoille. Mäki-

salo testaa pienellä suomen kielen yhdysana-aineistolla parin kolmen viime vuosikymmenen aikana esitettyjen morfosyntaktisten ja semanttisten kriteerien toimivuutta yhdysanojen luokittelussa. Yhdysanan syntaktinen kategoria näyttää ohjaavan sanojen morfosyntaktista käyttäytymistä enemmän kuin usein idiosynkraattinen leksikaalinen merkitys. Muun muassa nominaalisten yhdysosien välisille semanttisille suhteille on löydettävissä vastaavat syntaktiset kategoriat. Kullakin syntaktisella yhdysanatyypillä on oma merkitystehtävänsä. Ollisi mielenkiintoista nähdä Mäkisaloon hahmottelemat kriteerit sovellettuna laajempaan suomen kielen yhdysana-aineistoon.

Teoksen kolme muuta kirjoitusta esittelevät Mäkisaloon kokeellista suomen kielen yhdysanoihin kohdistunutta tutkimusta. Näistä ensimmäinen *Semantic transparency, frequency of use and linear order of constituents in Finnish compounds* tarkastelee sitä, jakaako kuulija yhdysanat osiinsa. Psykolingvistiikassa on tutkittu — lähinnä englannin ja hollannin kielten osalta — esiintymistaajuuden, semanttisen läpinäkyvyyden ja sanan aseman (joko alku- tai jälkiosana yhdysanassa) vaikutusta siihen, missä määrin yhdysana jaetaan tulkintaprosessissa osiinsa. Mäkisalo esittelee suomen yhdysanoihin kohdistunutta tutkimustaan, jossa näitä kolmea tekijää tarkastellaan yhtä aikaa. Tulokset ovat samansuuntaisia kuin aikaisemmat muiden kielten yhdysanoilla saadut tulokset. Mäkisalo käyttää tutkimusasetelmaa, jossa koehenkilön tehtävänä on esimerkiksi annetun sanan tunnistaminen (»Onko x suomen kielen sana vai ei?»). Ennen varsinaista ärsykesanaa (target) kokeessa annetaan heräteärsykeeksi (priming) yhdysana, jonka jompikumpi yhdysosa assosioituu muotonsa tai merkityksensä puolesta varsinaiseen ärsykesanaan. Tutkimuksen ja tulkinnan logiikka kulkee seuraavasti: jos herätteenä

oleva yhdysana jaetaan osiinsa, helpottuu ja samalla nopeutuu jompaankumpaan yhdysosaan assosioituvan ärsykesanan tunnistus. Tulokseksi Mäkisalo saa, että muodon samankaltaisuuteen perustuva heräte toimii sitä paremmin, mitä suuritaajuisemmasta yhdysanasta on kyse. Suuritaajuiset siis hajotetaan tunnistusprosessissa osiinsa. Jos heräteyhteys perustuu merkitykseen, ei yhdysanan taajuus yksin selitä herätevaikutusta, vaan yhdysanan rakenne näkyy selvemmin kuin taajuus tai semanttinen läpinäkyvyys. Semanttisen representaation tasolla heräte toimii paremmin, jos se yhdistyy yhdysanan jälkiosaan. Jälkiosan keskeisyys tulee heikompana esille jo muotoon pohjautuvien herätteiden tapauksissa. Yhdysanan jälkiosalla taas näyttää olevan psykolingvistisesti keskeinen rooli. Yhdysanan semanttisella läpinäkyvyydellä näyttää olevan niukin rooli. Mäkisaloon aineisto koostuu yhdysanoista, joiden jälkiosa toimii niiden morfosyntaktisena perusosana muttei semanttisena »pääsanana».

Teoksen kaksi viimeistä kirjoitusta ovat julkaistuja yhteisartikkeleita. Niistä ensimmäinen *Finnish compound structure, experiments with a morphologically impaired patient*, joka on kirjoitettu yhdessä Matti Laineen ja Jussi Niemen kanssa, esittelee tuloksia, jotka perustuvat vaikeasti dyslektisen potilaan (HH) morfologiseen prosessointiin. Tämäkin tutkimus pyrkii selvittämään sisäisen leksikon rakennetta. HH:n morfologinen kyky on oleellisesti heikentynyt, ja hänellä esiintyy luku- ja toistokokeissa runsaasti virheitä taivutetuissa muodoissa, kun taas johdetuissa muodoissa vähemmän. Nyt raportoitu tutkimus pyrkii selvittämään, miten yhdysanojen prosessointi eroaa johdosten prosessoinnista ja miten eri yhdysosilla on erilainen keskinäinen asema sisäisessä leksikossa. Tutkimusaineisto koostui sanomalehtiaineistosta pimituista erityyppisistä yhdysanoista (n =

216), jotka kaikki olivat kuitenkin semanttisesti läpinäkyviä ja tarkoitteiltaan konkreettisia (*kansikuva, myötätuuli, aallonharja, kuvanveisto* jne.). Yhdyssanojen kohdalla esiintyviä virheitä verrattiin johdosten ja morfofoneemista vaihtelua sisältävien sanojen lukuvirheisiin. Perusmuotoisten substantiivien muodostama N+N-tyyppi osoittautui vaikeimmaksi. Vaikka yhdyssanoissa oli virheitä enemmän kuin johdetuissa ja yksimorfeemisissa sanoissa, ilmeni vain harvoja tapauksia, joissa yhdyssana korvautui yksimorfeemisella tai johdetulla sanalla, tai päinvastoin. Virheitä ilmeni kaiken kaikkiaan yhtä paljon sekä alku- että jälkiosien kohdalla, mutta jos tarkastellaan vain niitä, joissa virheen tuotoksena on kuitenkin yhä yhdyssana, niin tapauksia, joissa alkuosa on luettu oikein ja jälkiosa väärin, on huomattavasti enemmän kuin tapauksia, joissa jälkiosa on oikein ja alkuosa väärin. Edelleen jos alkuosa on oikein ja jälkiosa väärin, on tuotos tyyppillisesti jokin kielessä olemassa oleva yhdyssana (esimerkiksi *rajajoki* korvautui sanalla *rajapyykki*). Leksikaalinen haku siis näyttää tulosten valossa tapahtuvan yhdyssanan alkuosan perusteella. Yleisenä tuloksena kirjoittajat esittävätkin, että sisäisessä leksikossa yhdyssanat jaetaan osiinsa ja alkuosalla on leksikon rakenteen kannalta keskeinen merkitys. Samansuuntaisia tuloksia on saatu muidenkielten yhdyssanoista.

Teoksen viimeinen kirjoitus on tekijän yhdessä Matti Laineen kanssa kirjoittama *Verb effects in Finnish deverbal compounds: a case study with an agrammatic*. Tässä artikkelissa esitellään tutkimusta, jossa koehenkilönä oli edellisestä artikkelista tuttu afaatikko HH. Koejärjestelyssä HH luki nyt sanoja, joiden joukossa oli tutkitavat yhdyssanat. Tutkimuksen kohteena oli toisaalta ero deverbaalisten (esim. *eläinkuljetus*) ja nominaalisten yhdyssanojen välillä ja toisaalta ero taivutettuja muotoja sisältä-

vien (esim. *ajankuva, autonkuljettaja*) ja näitä sisältämättömien yhdyssanojen (esim. *eläintarha, autokuski*) välillä. Deverbaaliset yhdyssanat olivat HH:lle vaikeampia kuin nominaaliset. Yhdyssanan sisäinen taivutusmorfeemi lisäsi lukuvirheitä, mutta suurempi tilastollinen selittävä tekijä virheiden synnyssä on verbaalisen yhdyssosan mukanaolo. Deverbaalisten yhdyssanojen vaikeus osoittaa, että verbaalinen yhdyssana on keskeinen sisäisessä leksikossa ja että verbisemantiikka (argumenttirakenne) aktivoituu deverbaalisia yhdyssanoja tunnistettaessa.

Ei voida odottaa, että Mäkisaloon työstä pystyisi siinä raportoitujen kokeellisten tutkimustulosten avulla ratkaisemaan kattavasti yhdyssanojen kielipiillisen kuvauksen periaatteellisia kysymyksiä: parhaimmillaankin yksittäiset tutkimukset voivat olla vain suuntaa-antavia, mutta ne tuovat joskus argumentaatioon toivotun ulkopuolisen lisän. Lukija jää kuitenkin usein kysymään, mitä testit oikeastaan mittaavat. Niihin psykologisiin taustaoletuksiin, joihin tulosten tulkinta nojaa, olisi — ottaen huomioon työn synteettisen peruslaadun — toivonut enemmän selvyttä. Johdantoluokun lukija kaipaa selkeämpää yhteenvetoa erillisissä kirjoituksissa esitetyistä tuloksista ja johtopäätöksistä; pääasiassahan alkuluku pohdiskelee — tosin sängen sympaatteisesti — ulkoisen evidenssin käytön meta-teoreettista ja metodista ongelmaa. Tulokset ovat mielenkiintoisia sekä teoreettisesti että suomen kielen kuvauksen kannalta — tosin tarkemmat päätelmät edellyttävät jatkotutkimuksia. Mäkisaloon työllä on jatkomahtoisuuksia kahdella suunnalla: toisaalta on mahdollista jatkaa empiirisiä tutkimuksia, toisaalta on mahdollista kriittisesti tutkia empiirisen tutkimuksen riippuvuutta autonomisen kielitieteen hypoteettisista ratkaisuksista. Sinänsä yhdyssanaailmiö on tutkimuskohteena erittäin mielenkiintoi-

nen. Mäkisalo tarjoaa muun muassa sellaisen hahmotelman yhdyssanojen luokittelumiseksi, jota kannattaisi soveltaa suurempaan aineistoon. Mäkisaloon työ liittyy Joensuu yliopistossa professori Jussi Niemen johdolla tehtyyn psykologingvistiseen tutkimustyöhön ja pystyy osoittamaan kokeellisen tutkimuksen lingvistisen merkityksen. Lukija jää odottamaan uusia väitöskirjoja samalta tutkimusryhmältä.

Mäkisalo osoittaa, että kokeellinen tutkimus on relevanttia pohdittaessa sitä, kuuluuko yhdyssanojen kuvaus syntaktisen, leksikaalisen vai morfologisen kuvauksen piiriin ja miten yhdyssanoja on paras luokitella. Kokonaisuutena työ pystyy osoittamaan, että vuoropuhelu empiirisen ja deskriptiivisen kielitieteen välillä on reaalisessa tutkimuksessa mahdollinen ja perusteltu. Tässä teos on tervetullut aluevaltaus

Suomessa. Mäkisaloon argumentointi, jossa liikutaan toisaalta kokeellisten tulosten tulkinnassa ja toisaalta perinteisen lingvistisen kuvauksen piirissä, osoittaa asiantuntemusta sekä psykologingvististen koejärjestelyiden ymmärtämisessä että tulosten tilastollisen analyysin hallinnassa. Mäkisaloon työ on elimellisessä yhteydessä sekä kansainväliseen lingvistiikkaan että fennistiseen tutkimukseen. Teosta voi suositella yhdyssanojen kuvauksesta kiinnostuneille ja niille, jotka haluavat tietoa kielten morfologiaa tutkivasta psykologingvistiikasta. ■

URHO MÄÄTTÄ

Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos
33014 Tampereen yliopisto
Sähköposti: skurma@uta.fi

KANSAN KÄSITYKSISTÄ LINGVISTIikkaA

Dennis R. Preston *Perceptual dialectology. Nonlinguists' views of areal linguistics.* Topics in Sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris Publications 1989. 141 s. ISBN 90-6765-392-6.

Dennis R. Preston (toim.) *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 1999. 413 s. ISBN 90-272-2180-4.

Nancy A. Niedzielski & Dennis R. Preston *Folk linguistics.* Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter 2000. 375 s. ISBN 3-11-016251-2.

Kansandialektologia on tutkimussuuntaus, jossa tutkimuskohteena ovat tavallisten kielenkäyttäjien murrehavainnot. Se kattaa osan *kansalingvistiikasta*, joka on kiinnostunut laajemminkin kielenkäyttöä koskevista ei-lingvistien havainnoista. Varsinaiseksi tutkimusalaksi kansandialektologian on vakiinnuttanut nykyään Michiganin yliopistossa lingvistiikan professorina toimiva Dennis R. Preston. Termiä *perceptual dialectology* ('havaintodialektologia', vapaasti käännettynä 'kansandialekto-

logia') hän on käyttänyt ensimmäisen kerran vuonna 1981.

Kansandialektologista tutkimusidea on kuitenkin sovellettu jo vuosikymmeniä aiemmin. Uranuurtajana voidaan pitää hollantilaista A. Weijnenia, joka keräsi 1940-luvulla kyselymenetelmän avulla tietoa maanmiestensä murrekäsityksistä. Kyseilyssä tiedusteltiin, missä paikoin informanttien edustamalla alueella murre oli samantyyppistä kuin heillä itsellään, ja toisaalta, missä se oli aivan erilaista. Lisäksi pyydettiin